

PSİKOLOJİNİN ALT ALANLARI

GÜNÜMÜZ PSİKOLOJİSİNİN RENKLERİYLE ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİ PORTRESİ*

Doç. Dr. Nurhan Er**

Psikoloji, 125 yıllık bilimsel tarihi ve zihinsel zaman yolculuğunda, “bilim öncesi psikolojinin çalışıldığı” antik çağa kadar uzanan sağlam kökleriyle, dinamik ve güçlü bir bilim dalıdır. Her dönemde çok çeşitli sorunlarla ve meydan okuyuşlarla yüz yüze kalan günümüz çağdaş psikolojisi, diğer bilim dalları arasındaki saygın yerini, geçmiş dönemlerde geliştirdiği etkili ve çarpıcı paradigmalara, kökten bir değişim hareketini başlatabilecek cesur yaklaşımlarına borçludur. Aynı cesaretle, psikolojinin farklı alt alanlarından hızla akan araştırma bulgularını derlemek, günümüzde giderek güçleşmektedir. Bunlar, birçok şeyin anlaşılmasını kolaylaştıracak şekilde taşların yerlerine oturmasını sağlarken, beraberinde kırılğan tartışmaları da başlatabilmektedir. Psikoloji laboratuvarlarından ya da günlük yaşam gereksinimlerinden çıkan sorular, geçmişten günümüze kadar taşınan bilimsel yöntem ve yaklaşımlar doğrultusunda hem laboratuvarında hem de alanda sürekli sınanmaktadır. Bugün, psikolojide ele alınan konuların hemen hepsi, farklı düzeylerde incelenebilir niteliktedir. Bu nedenle tarihine baktığımızda, neredeyse her dönemin bir krize tanıklık ettiğini görürüz. Her kriz ise bilimsellik sınavını kazanması durumunda, diğerleri kadar gerekli,

*Yazarın bu yazısının bir özeti, "Çağdaş Psikoloji" teriminin tanımı kapsamında, Editörlüğünü Prof. Dr. Ahmet Cevizci'nin yaptığı Felsefe Ansiklopedisinin 3. cildinde yayımlanacaktır.

**Ankara Üniversitesi DTCF Psikoloji Bölümü

farklı bir bakış açısının ya da farklı bir yöntemin meşrulaştırılmasıyla son bulmuştur.

“Psikolojinin uzun bir geçmişi, ancak kısa bir tarihçesi vardır” (akt., Boring, 1950, s. ix) diyen Herman Ebbinghaus’un bu sözlerinin üzerinden tam 100 yıl geçmiştir. Aslında bir bilim dalı olarak kuruluşundan bu yana halâ *yetişkinlik* döneminden çıkamamış ama zengin deneyimleri, araştırma yöntem ve teknikleriyle de, *bilgelik* çağını yaşayan günümüz psikolojisi, çağdaş bir portre çizmektedir. Sosyal, ekonomik, politik ve bilimsel değişiklikler doğrultusunda, küreselleşme, elektronikleşme, kentleşme-endüstrileşme ve bireyselleşme adına yaşanan hemen her konuyu, araştırma odağı haline getirip, heyecan verici gelişme ve yenilikleri kendi içinde barındırmaktadır. Diğer yandan, ne ile uğraştığının ve niçin uğraştığının hesabını her şeyden önce kendine verebilmek için her dönem, kendisinin bilime yönelik etkinliklerini anlama gereğini duymuştur ve böylesi bir sorgulayışın her zaman devam etmesi de olası görünmektedir.

Psikoloji Hep Vardı...

Çok çeşitli alt alanları olan ya da artık ‘psikolojiler birlikteliği’ şeklinde isimlendirilebileceğimiz günümüz psikolojisinde, ilk kuramcılar olarak karşımıza Platon (M.Ö. 427-347) ve Aristo (M.Ö. 384-322) çıkmaktadır. Psikoloji laboratuvarlarına ya da alandaki uygulamalarına konu olan bir çok kavram için, eski çağlarda farklı antik kültürlerin özel tanrıları ve tanrıçaları olmuştur. Günümüze kadar ulaşan en erken çalışmalar, M.Ö. 400’lü yıllardan gelmektedir. “Dialexeis” olarak bilinen bu kalıntılar, psikolojinin, özellikle zihin üzerine vurgu yapan bilme sürecine yönelik bazı

konularda değişen çehresine, bazı konularda ise aslına dönüşüne kanıt sağlamaktadır.

Bunlar, psikolojinin bir çok konusu için birer metafor niteliğindedir. Örneğın, bu gün bilişsel psikolojinin en popüler araştırma konularından biri olan insan belleğine ilişkin “depo” ya da “ambar” metaforu, aslında Plotinus’tan (M.S. 205-270) gelmektedir. Plotinus, belleği özgün olayların değil, bunların görüntülerinin depolandığı bir mağaraya benzetmiştir. Benzer şekilde, yine insan belleğinin pratik yönlerine ilişkin en zengin ve en kapsamlı uygulamalar, Roma döneminden gelmektedir. Cicero (M.Ö. 106-43) ve Quintillian (M.S. 40-96), belleğın hitabet sanatındaki rolünü vurgulamışlardır. Cicero, buna yardımcı olarak sıralamanın önemi üzerinde, Quintillian ise hem fiziksel hem de zihinsel egzersiz üzerinde durmuştur. Milatta önce 86 yıllarında yazılan ve *Ad Herennium* olarak bilinen, anonim bir çalışma, o dönemde yapılan en ünlü pragmatik çalışma olmuş ve sonradan ortaya çıkan birçok bilginin temelini oluşturmuştur (Bkz., Hermann, Chaffin, 1988; Ian, 1998).

Modern çağın ilk büyük psikoloğu olarak Descartes (1596-1650) bilinmektedir. Aristo’dan sonra ilk defa bütünüyle yeni bir düşünce sistemi geliştirmeye çalışmış, kartezyen dualizmin savunuculuğunu yapmıştır. Oluşturduğu sistemde evrensel gerçeklere ulaşabilmek için düşünen bir ‘ben’ in kesinlikle gerekli olduğunu farkedenden Descartes, kullandığı ilk ilkesini, 1644’te söylediğı ünlü “**Düşünüyorum, öyleyse varım (Cogito, ergo sum)**” ifadesiyle biçimlendirmiştir (Hall, 1972). Günümüz bazı bellek araştırmacıları, insan belleğinin, kişinin kendi varlığının farkında olmasına nasıl hizmet ettiğine ve otobiyografik belleğın önemine vurgu yapabilmek için bu sözlerden yararlanmışlardır. Descartes’ın septikler tarafından öne sürülebilecek hiçbir savununun sarsamayaca-

ğı kadar kesin ve güven verici bu sözlerini, “**Hatırlıyorum, öyleyse varım**” (Klein, Rozendal, Cosmides, 2002) şeklinde güncelleştirmişlerdir. Descartes’ın ayrıca, insan bedenini açıklamak üzere ortaya attığı mekanik ve sistematik kavramları, psikolojinin gelişim çizgisinde yeni bir dönemin haberciliğini de yapmıştır. Böylelikle, başlangıçta zihni açıklamak üzere yola koyulan psikolojinin artık yeni bir sorumluluğı daha vardır: O da bedeni ve mekanik davranışlarını anlamak ve açıklamak. Zihin-beden konusunda, Descartes ile Hobbes ve Descartes ile Locke (1632-1704) arasında yaşanan çatışmalar, psikolojinin sınırlarını belirginleştirmiştir. Aslında benzer çatışmalar, Hume (1711-1776) ile Kant (1724-1804) ve daha sonra Helmholtz ile Hering arasında da yinelenerek bilimsel psikolojiye geçişi kolaylaştıracak etkenler yaratılmıştır.

Bilimin Eşiğindeki Psikoloji...

Ernst Heinrichh Weber’in (1795-1878), bilimsel psikolojinin temelini oluşturan iki ölçü arasındaki en küçük farkların neler olduğunu bulmak için deneyler yaptığı ve Weber yasasını keşfettiğı sıralarda, psikoloji tarihine ilk bilimsel psikolog olarak geçecek bir başka isim, başka bir çalışma içindedir. Bu isim Gustav Theodor Fechner’dır (1801-1887). Fechner, fizik ile felsefedeki ilgi alanlarını bağdaştırarak, zihin ve bedenın, aynı birlikteliğın ifadeleri olduğunu savunarak psikofizik alanını başlatmıştır. Ona göre, zihin ve bedeni bağdaştırmak için gerekli anahtar, zihinsel duyumlarla fiziksel uyarımlar arasındaki niceliksel ilişkilerin keşfindedir: “*Tıpkı evreni ölçmek için, evrenin içerdığı, fiziksel, standart bir ölçüm aracına ihtiyacımız olduğu gibi, psikolojik ölçümler için de, onun altında yatan fiziksel bir şeye ihtiyacımız vardır. Ancak daha ileri gidildiğinde, altta yatan psikofizik etkinliğı doğrudan gözlemleyemediğimiz için, bu etkinliğı uyaran ve düzenli bir*

şekilde arttırıp azaltabilen bir uyarıcıyı, standart ölçüm aracının yerine kullanabiliriz.” Temeli Weber yasasına dayanan duyum ve uyarıcılar arasındaki logaritmik ilişkiyi çözümlleyen Fechner yasası, daha sonraları Ebbinghaus’un (1850-1909), “yüksek zihinsel bilgi işleme süreci” olarak ele aldığı insan belleğinde, benzer çözümlenmeler oluşurmasında esin kaynağı olmuştur.

Fechner’le birlikte çağdaş psikolojinin kuruluşuna büyük katkıları olan Helmholtz (1821-1894) Herbart’ın (1776-1841) çalışmalarıyla, bilinçaltı süreçlerin bilimsel olarak incelenebilir olduğu gösterilmiştir. Böylelikle fiziksel ile uyarıcının sunulmasından bilinçli olarak yorumlanmasına kadar olan sürecin ölçülebilirliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında ise, Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804) psikolojinin asla bir bilim haline gelmeyeceğini; çünkü psikolojik fenomenlerin ve süreçlerin ölçülemeyeceğini ve üzerlerinde deneyler yapılamayacağını ısrarla vurgulamıştır. Ancak Fechner’in zihnin ölçülmesini olası kılan çalışmalarından ötürü psikofiziğin ilerleyişi engellenmemiştir. Kant’ın psikolojinin bağımsız bir bilim dalı olma sürecine yönelik karşı çıkışları, başka bir platformda yeni bir psikoloji hareketinin doğuşuna aracılık etmiştir. Ampirizmi çürütme çabalarında Kant, insanların doğuştan belirli özelliklerle geldiklerini öne sürerken bu doğuştancı yaklaşımı, algıda Gestalt hareketi gibi psikoloji ekollerinde çok güçlü etkisi olan felsefi bir alt yapıya önemli katkı sağlamıştır. Kendisi ayrıca, bağlantıcılığın (connectionism) habercisi olarak da gösterilmiştir. Kant’a karşı popülarleşen psikofizik araştırmalarının, Wilhelm Wundt’un (1832-1920) deneysel psikoloji’yi kurma planları yapması ve bunu yaşama geçirmesinde etkisi büyük olmuştur (Schultz ve Schultz, 2002; Turner, 1977).

.... Nihayet Resmi Psikoloji

Wundt, 1879’da Leipzig’de kurduğu ilk psikoloji laboratuvarıyla bilimsel psikolojiyi resmen başlatmıştır. Bu dönem, zamansal olarak doğa bilimleri konusuna dikkat çeken araştırmaların yapıldığı, yöntem ve tekniklerin geliştirildiği, çeşitli cihazların tasarlandığı ve bu konularda kitapların yazıldığı bir dönemdir. Özellikle doğa bilimleri ve 19. yüzyıl İngiliz görgülcülerinin temel vurgularını, Alman bilimadamlarının insan duyularının nasıl çalıştığını anlamaya yönelik çalışmaları, Wundt’un laboratuvarında birleştirilmiştir. Bu birleşim, resmi bir akademik disiplin olarak deneysel psikolojinin kuruluşunun müjdecisidir. Kurulan bilimsel psikoloji, aynı zamanda yapısalcılık okulunun başlangıcını da oluşturmuştur (Schultz ve Schultz, 2002). Yapısalcılık ile psikolojinin gündemi, zihinsel yaşantının içgözlem yöntemiyle incelenmesi olmuştur. İndirgemeci bir yaklaşımla, bilinçli yaşantının nitelik, yoğunluk, netlik gibi ilişkilerinin ve bunlara temel oluşturan fizyolojik karşılıklarının incelenmesi hedeflenmiştir. Bu okulun bir diğer temsilcisi olan Titchener de, psikolojinin asıl görevinin bilinçli süreçlerin en temel ve basit parçalarına indirgemek, birleştirdiği yasaları belirlemek ve fizyolojik koşullarıyla bağlantılı olarak çalışmak olduğunu belirtmiştir. Böylelikle psikolojinin amaçları, doğa bilimleriyle de uyuşan bir çizgiye getirilmiştir. Bu bağlamda psikologların rol tanımları da değişmiştir: Bilincin öğelerini belirlemek ve nasıl bir araya geldiklerini göstermek, yapısını öne çıkarmak.

Wundt’un kurduğu akademik psikoloji sistemi, kısa sürede hızla yayılmasına karşı psikoloji tarihindeki konumunda, çok etkin olamamıştır. Almanya’da Gestalt psikolojisi ve Avusturya’da psikanaliz, ABD’de işlevselcilik ve davranışçılık Wundt’un, gerçek dünya sorunlarından uzak olduğu yönünde eleştiri alan yaklaşımının, etkisini

giderek kaybetmesine yol olmuştur. İngiltere’de Charles Darwin’in evrim kuramını öne sürmesi, Francis Galton’un ise bireysel farklar psikolojisi üzerindeki çalışmaları, ABD’yi Wundt’un çalışmalarından daha fazla etkilemiştir. Wundt’un yüksek düzeyli zihinsel süreçler üzerine deneyler düzenlemesinin mümkün olmadığını iddia etmesinden birkaç yıl sonra Hermann Ebbinghaus (1850-1909), öğrenme ve bellek konularını deneysel olarak nasıl incelenebileceğini göstermiştir. Tarih ve filoloji eğitimi alan Ebbinghaus, akademik eğitim sürecinde ilgisinin felsefeye kaydığı dönemlerde, Fechner’in kitabı ile tanışmıştır. O’nun psikolojik fenomenlere yönelik matematiksel yaklaşımını benimsemeye başlamış, katı sistematik ölçümlerle bellek çalışmaları yapmaya böylelikle karar vermiştir. Müller de Ebbinghaus’dan sonra öğrenme ve bellek üzerine çalışmıştır. Ebbinghaus’un yaklaşımının katı bir nesnellik taşıdığını belirten Müller zihnin, öğrenme sürecinde çok daha etkin bir şekilde yer aldığını düşünerek, bu etkinliği ön plana çıkartacak görüşler ileri sürmüştür.

İşleyen Psikoloji(ler) İşildar....

Wundt psikolojisi ve Titchener yapısalcılığının özgün şekillerinin, Amerikan entellektüel ikliminde uzun süre devam etmesi olası olamamıştır. Çünkü bunlar psikoloji uygulamalarını içermiyor ve işleyen zihinle uğraşmıyorlardı. Bu nedenle yaşamın günlük sorunlarına ve isteklerine uygulanamazlardı. Amerikan kültürü uygulamaya dönüktü ve insanlar ‘işleyen, çalışan’ şeylere değer veriyorlardı. Bu yüzden Wundt’un psikolojisi ve Titchener’in yapısalcılığı derece derece işlevselciliğe doğru evrimleşmiştir (Schultz ve Schultz, 2002). İşlevsel psikolojinin öncüsü olarak nitelendirilen William James (1842-1910), çevreye uyum sağlamak için değişen yönüne odaklanarak, bilincin amacı ve işlevi üzerinde

durmuştur. “Hiç kimsenin belirli bir düşünceyi aynı şekilde iki kez yaşayamayacağını” söylemiştir. Psikoloji için pragmatizmin önemi üzerinde duran James’in görüşleri, kendisinden sonra gelen psikologların işlevselciliği resmen ilan etmelerinde etkili olmuştur. Almanya’da Wundt’un laboratuvarında çalışmalar yapan Münsterberg, Hall, Cattell, Scott gibi Amerikalı psikologların, Amerika’ya dönerek özellikle Stanley Hall’ın (1912) vurguladığı gibi, ‘*kullanılabilir psikoloji*’ üretmeye başladıkları dönem, işlevselciliğin ayrı bir düşünce okulu olarak resmen kurulduğu zamana denk düşmektedir. Bu resmi ilanda emek veren iki isim ise John Dewey (1859-1952) ve Rowland Angell (1869-1949) olmuştur. Darwin’ in işlev ve uyum kavramı, Galton’ un ölçme ve bireysel farkları, Amerikan düşünürlerinin uygulama ve yarar üzerine yoğunlaşmaları, James, Angell, Carr tarafından vurgulanan, içerikten işleve doğru yönelme, ekonomik ve sosyal etkenler ile savaşın gücünün birbirleriyle örtüşmesi, psikolojinin etkin ve güçlü olmasına neden olmuştur. Aslında işlevselcilik, Leibzig ve Cornell’de yapılan laboratuvar çalışmalarına ve bilincin deneysel olarak araştırılmasına karşı çıkmamıştır. Psikoloji içinde yeni bir ekol yaratmak gibi bir hedefleri de olmamıştır. Ancak, uygulamalı psikologların, psikolojiyi gerçek dünyanın içine, okullara, fabrikalara, reklamcılık dünyasına, mahkemelere, çocuk rehberliği kliniklerine ve ruh sağlığı merkezlerine çekmeleriyle, yeni bir düşünce ekolünün özellikleri, dönemin Zeitgeist’inin katkılarıyla da ortaya çıkmıştır. Artık psikoloji için üzerinde çalışılacak yeni bir malzeme vardır: Bu yaklaşımla, tek bir işlevsel psikoloji yerine, ‘*zihnin ne olduğu değil, nasıl çalıştığını*’ çalışmak, konusunda ortak, ancak uygulama alanları farklılaşan işlevsel psikolojiler doğmuş oldu. “*Bir şey işliyorsa doğrudur*” düşüncesi, dönemin ABD’inde işlevselciliğin hızla yayılmasında oldukça etkili olmuştur.

Bu pragmatik sloganla psikoloji, eğitime, ticaret ve endüstri dünyasına, psikolojik testlere, adalet sistemine ve ruh sağlığı merkezlerine katkıda bulunmaya başlamıştır. Psikoloji, toplumda denetimi sağlamaya yardımcı oldukça, çevresel belirleyicilerin kontrolü aracılığıyla da, davranışın nasıl kontrol edileceğini incelemenin yolunu açmıştır (Hermann ve Chaffin, 1988; Lowry, 1971; Zusna, 1975).

Amerika’da uygulamalı hale dönen psikolojinin Avrupa’da da benzer şekilde yayılmasına katkı sağlayan isim, Hugo Münsterberg (1863-1916) olmuştur. Münsterberg suçun önlenmesi, sorgulamada hipnoz, suçlu insanların araştırılmasında zihinsel testlerin kullanılması ve görgü tanıklarının ifadelerinin güvenilirliği ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Daha sonra klinik psikoloji ile olduğu kadar endüstri psikolojisi ile de ilgilenen Münsterberg, zihinsel testler ve iş simülasyonları gibi teknikler geliştirerek işe girmek isteyen adayların bilgi, beceri ve yeteneklerinin değerlendirilmesiyle de ilgilenmiştir (Schultz ve Schultz, 2002).

Psikolojiyi Yeniden Kurgulayan Psikolojiler...

Kronolojik olarak işlevsel psikolojinin, moda bir akım haline dönüştüğü dönemler, beraberinde psikolojiye yeni bakış açıları ve kimlikler kazandıran diğer ekollerin (Gestalt, Davranışçılık ve Psikanaliz) de eş zamanlı olarak doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu akımların her biri, Wundt’çu psikolojiye farklı boyutlarda birer karşı çıkış hareketi olarak gelişme göstermiştir. Bunlardan biri, Sigmund Freud (1856-1939) tarafından klinik psikoloji uygulamalarına bir tedavi yöntemi olarak sunulan psikanaliz, diğeri ise Max Wertheimer (1880-1943) tarafından geliştirilen Gestalt ekolüdür. Gestalt psikolojisinde, ilke olarak benimsenen “*bütün kendisini oluşturan parçaların toplamından fazladır*” görüşünün, işlerliğini

sergileyen en iyi kanıt yine Wertheimer tarafından tanımlanan ‘phi’ fenomenidir. Bu kavram, arduşık ve hızlı olarak sunulan görsel uyarıcıların yarattığı hareket yanılsaması olarak tanımlanmaktadır. Bu ve benzer kanıtlar, Gestalt psikolojisinde algı ile duyuşal uyarılma arasındaki farklara işaret etmek için kullanılmıştır. Buna göre gerçek algı, duyuşal bileşenlerin toplamıyla açıklanamaz; algı, dinamik bir bütündür ve Gestalt’tır. Algıyı incelemek adına bileşenlerine indirgemeye yönelik her türlü girişim onu zedeleyecektir.

Gestalt psikolojisinin öne sürdüğü görüş ve gösterdiği kanıtlar, algıda yer alan kortikal düzeneklerin incelenmesiyle de, günümüzde de kabul gören, birçok görsel algı ilkesinin keşfine önemli katkılar sağlamıştır. Yapısalcıların kazandırdığı atomistik, indirgemeci yaklaşımdan farklı olarak bütüne odaklanan bir bakış açısını da psikolojiye kazandırmaları ayrıca oldukça önemlidir. Örneğin, günümüz klinik psikoloji uygulamalarındaki yaklaşımlardan biri olan Gestalt terapisi, Gestalt psikolojisinin bir uzantısı niteliğindedir. Gestalt’ın temel anlayışı doğrultusundaki hümanistik bir yaklaşımla, insanların kendi yaşantılarını kendilerinin düzenlediği ve kendi yaşamlarına kendilerinin anlam kattığı düşünölmektedir. Gestalt psikolojisinin, geçmişteki iki temel bulgusu, bu yaklaşımda yaygın olarak kabul görmektedir: Birincisi, insanların tamamlanmamış yaşantılarını tamamlanmış olanlardan daha önce ve daha açık bir şekilde hatırlama eğiliminde olmaları (*Zeigarnik etkisi*); ikincisi ise, insanların tamamlanmamış işlerini tamamlama konusunda doğal bir eğilime sahip olmalarıdır. Gestalt terapi yaklaşımı da, insanların bu doğal eğilimine inanmakta ve kendi işlerini kendilerinin tamamlayabileceği orijini hareket etmektedir (Murray, 1995).

Gestalt psikolojisi, ortaya çıktığı dönemlerde, sınırlı bir zaman dilimi içinde ancak kısa süreli bir

etki gösterebilmiştir. Geçmişte işlevselcilerin yol boyu geçişini kolaylaştırdığı ve kendisi ile koşut zamanlarda ortaya çıkan davranışçılığa karşı kendini koruyamamış olan bu okul, günümüz çağdaş psikolojisinde yer edinen iki büyük yaklaşımın bilişsel ve hümanistik yaklaşımın ilk izlerini oluşturmuştur. Gestalt anahtar sözcüğüyle, psikolojiye kazandırılan bu yeni bakış açısından, 1932'de Bartlett tarafından yazılan 'Remembering' isimli kitapla, insanın zihinsel süreçlerini anlamak ve açıklamak için yararlanılmıştır. Bilişsel psikoloji tarihi için oldukça önemli bir klasik olan bu kitap ve vurguladığı temel Gestalt yaklaşımının önemi, Neisser'in 1967'de psikolojiyi bilişsel psikoloji ile tanıştırmışından da sonraları, hakkettiği ilgi ve beğeniyi ancak alabilmiştir. Aslında benzer bir durum, Freud'un bilimsel psikolojiye kabul ettirmek için büyük bir uğraş verdiği psikanaliz ve uzantısında önerilen kişilik sistemi için de söz konusudur. Ancak Freud'un kavram ve terimlerine karşı çıkışın kaynağında, diğerinden farklı olarak, bunların bilimsellik platformunda incelenebilirlik ve ölçülebilirlikten uzak oluşu vardır. Yalancı kavram (pseudo phenomenon) olarak nitelendirilen ve psikolojinin bilimsel kimliğine aykırı olan Freud'un terminolojisi, sonrasındaki takipçilerine ve karşıtlarına (Anna Freud, Carl Jung, Alfred Adler, Karen Horney, Gordon Allport, Henry Murray ve Erik Ericson gibi) uzun yıllar ilham kaynağı olmuştur (Bkz., Bernstein ve Russo, 1974; Lowry, 1971; Schultz ve Schultz, 2002; Viney, 1993). Bunlar içinde bilimsellik sınavını kazananlar ise yol boyu, psikoloji içine dahil olabilmıştır. Freud'un günümüz psikolojisi için önemi, ileri sürdüğü kavramlardan çok psikolojiye kazandırdığı farklı bakış açısından gelir. Psikolojinin çizgileri ve günümüzdeki konumu açısından değerlendirildiğinde Freud'un klinik psikolojiye katkılarının yanısıra, diğer alt alanlardaki yansımalarına her dönemde rastlamak olasıdır. Bu yan-

sımların en çok gözlemlendiği alanlardan biri de günümüz bilişsel psikolojisidir. Geçmiş deneyimlerimizin bilinçli etkilerine karşı bilinçaltı etkileri konusu, dikkatten belleğe, kategori oluşturmadan sorun çözmeye kadar değişen çok farklı araştırma konularının merkezindedir.

Giderek yaygınlaşan işlevsel psikoloji, geldiği son noktada, zihin araştırmalarını tümünden terk edip, yalnızca davranış üzerinde odaklanan davranışçılık için aslında yasal bir zemin hazırlamıştır. İşlevselci dönemin psikoloji anlayışına ilham veren Darwin' in evrim kuramı, insan ve hayvanların, zihinsel çalışmaları arasında bir süreklilik olduğu olasılığını da ortaya koymaktadır. Kuramdan etkilenen işlevselciler, organizmanın çevresine nasıl uyum sağladığını ve davranış gelişimini gösterebilmek için hayvan davranışı çalışmalarının gerekliliğini de ön plana çıkarmışlardır. Gerek evrim kuramından ve gerekse bilincin işlevleri üzerinde önemle durulmasından etkilenen araştırmacı psikologlar, kullandıkları yöntemlerini, daha eklettik hale getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca hayvan çalışmalarının ne derece verimli olduğu ve sonuçları ortaya çıktıkça, bu alandaki çalışmalar da ağırlık kazanmıştır. Hayvanların zihinsel işleyişlerine verilen önem artarak, karşılaştırmalı psikolojinin doğmasına neden olmuştur (Lowry, 1971; Viney, 1993; Zusna 1975).

İnsan bir Makine, Psikoloji ise Davranış Bilimi...

Mekanikten, materyalizmden ve dönemin pozitivistik havasından etkilenmiş olan hayvan psikolojisi, davranışçılığı doğrudan etkilenmiştir. Hayvan psikolojisinin gelişim sürecindeki en önemli araştırmacılarından olan Edward Lee Thorndike (1874-1949), gözlenebilir davranışlar üzerinde odaklanan nesnel ve mekanik bir öğrenme kuramı geliştirmiştir. Thorndike, işlevselciler tarafından başlatılan ve daha fazla nesnelleşmeye

yönelik eğilimi desteklemiş ve öğrenmeyi öznel düşünceler açısından değil, uyarıcı ve tepki arasındaki somut bağ açısından yorumlamıştır. Hayvanları doğal ortamlarında gözleyip onların davranışlarını bir şeye atfetmek yerine, kontrollü ve yineleyici ortamlarda yapılacak deneyler arasında gözlenip, zihinsel süreçlerini nasıl kullandıklarını anlamaya çalışmanın daha uygun olacağını belirtmiştir. Thorndike'la başlayan davranışçılığın ilk etkileri, Ivan Petrovitch Pavlov'un (1849-1936) davranışı denetlemenin ve değiştirmenin bir yöntemini keşfetmesiyle psikolojiyi, köklü bir değişikliğe geçişin eşğine taşımıştır. Dönem Zeitgeist'i ile uyum içinde olan Pavlov, çağrışım ve öğrenme alanlarında yapmış olduğu çalışmalarla, çağrışımcılığın geleneksel uygulamalardan tamamen nesnel ve niceliksel iç salgı bezi salgılarına ve kas hareketlerine doğru yön değiştirmesine ve klasik koşullamanın, günümüz 'sinir bilimler' araştırmalarına bir paradigma olarak katılmasına çok büyük bir katkı sağlamıştır. Pavlov'un çalışmaları John B. Watson'a (1878-1958), davranışı araştırmanın nesnel bir yolunu öğretmek, kökten bir değişiklik hareketini başlatabilecek cesareti de kazandırmıştır. Psikolojinin geçmişini değiştirmeye yönelik bu yeni hareket, davranışçılıktır. Watson'ın çalışmalarını nesnellik ve mekaniğin felsefi geleneği, hayvan psikolojisi ve işlevselcilik eğilimleri etkilemiştir. Özellikle nesnellik ve mekaniğin felsefi geleneklerinin geliştirilmesi işlevselciliği ve hayvan psikolojisini desteklemiştir. Watson'ın nesnellik konusunda görüşlerinde, Descartes ve Comte'un ilk izlerini görmek olasıdır. Comte'a göre geçerli olan tek bilgi, doğası gereği sosyal olan ve nesnel olarak gözlemlenebilen bilgidir; burada bile içgözlem ve öznel yöntemlere karşı çıkış vardır.

Watson davranışçılığının temel ilkeleri oldukça basit, dolaysız ve belirgindir: Psikoloji, nesnel

bir bilim olmak için tüm ruhsal kavram ve terimleri reddetmek, davranışa eşlik eden düşünce ve duyguları, psikolojinin ilgi odağından çıkarmak zorundadır. O'na göre, zihinsel süreçler sonuç olarak zihinsel ve kişisel deneyimler olduğundan bilimsel çalışmaya uygun değildirler. Watson'la birlikte popülerleşen uyarıcı-davranış yaklaşımı psikolojiyi, laboratuara yeniden -ama bu kez kontrollü koşullar altında- fareler ve güvercinlerle deneysel hayvan çalışmaları yapmak üzere sokmuştur. Bu yaklaşım, zihne ilişkin geleneksel terimleri atarak, psikolojinin sınırlarını insan ve hayvan davranışlarını çalışan nesnel bir bilim dalı olarak yeniden çizmiştir. 1930'a kadar süren Watson'cı davranışçılık, sonraki 30 yıl içinde, Edward Chace Tolman (1886-1959), Edwin Ray Guthrie (1886-1959), Clark Leonard Hull (1884-1952) ve Burrhus Frederick Skinner'in (1904-1990) çalışmalarıyla 'yeni davranışçılık' yönünde bir gelişme göstermiştir. Yeni davranışçı düşünce, temel bazı yönleriyle Watson'cı davranışçılığın bir uzantısı olsa da, bu dönemde özellikle Skinner'in 1938'de yazdığı "Organizmaların Davranışı" adlı kitabıyla, öğrenme psikolojisi literatürüne yeni terimler kazandırılmıştır. İnsan öğrenme sürecine daha yakın olarak kabul gören bu yeni psikoloji terimleri ve bunlar aracılığıyla uygulamaya açılan yeni bir ufukla, çağdaş psikolojinin çehresini yeniden değiştirmiştir. Bu dönemlerdeki tüm popülerliğine ve etkisine karşın davranışçılığın içinden gelen üçüncü dönem 'yeni-yeni davranışçılar', zihinsel süreçlere yeniden geçişi kolaylaştırarak şekilde davranışçılığın sınırlarını esnetmişlerdir. Bu dönemde en etkili isimler olarak karşımıza Albert Bandura ve Julian Rotter çıkmaktadır. Bandura'nın başlangıçta ancak sosyal öğrenme diyebildiği sonraları ise daha rahatça sosyal-bilişsel kuram olarak adlandırdığı yaklaşımı ve Rotter'in, iç-dış denetim odaklı sosyal öğrenme kuramı ile davranışçılık, bilişsel psi-

kolojiye kapılarını daha fazla kapatamaz bir konuma ulaşmıştır (Ayrıca Bkz., Bernstein, ve Russo, 1974; Samelson, 1981).

Ah! Yine Yeniden Zihin: Psikolojinin Zihni(ni) Keşfedişi...

Psikolojinin bilimsel kimliğinin gelişimini sağlayan davranışçılık, sorunun yeniden zihinsel işlevlere dönüşmesini daha fazla engelleyememiştir. Ortaya çıkan yeni bir hareket iyice belirginleşmiştir. Bu hareketin ilk öncülerinden biri 1958’de, dikkatin nasıl işlediğini açıklayan bir kuram geliştiren Broadbent olmuştur. 1960’lardan itibaren Miller, Galanter, Pribram, Hebb, Chomsky, Newell, Shaw, Simon, Sternberg, Pavio, Piaget ve Neisser gibi isimlerle, psikoloji yeniden zihinsel süreçlere kapılarını açmış ve giderek artan bu yeni ilgi, bilişsel psikolojinin ön sıralara çıkmasını sağlamıştır (Er, 2004). Böylelikle, 1960’lara kadar çağdaş psikolojiyi en çok etkisi altına alan davranışçılık, son dönem davranışçılarla *“kaybettiği zihnine”* geri dönüşün sinyallerini vererek sonrasındaki sürpriz gelişmelerle *“bilincini yeniden kazanmaya”* başlamıştır. Davranışçıların insan davranışı üzerine raporlaştığı hemen her şey uzun bir dönem, hayvanlar üzerinde yapılmış çalışmaları temel almış ve eleştiri almadan da insan davranışına genellenebilmiştir. Ünlü dilbilimci Noam Chomsky, 1959’da Skinner’i ‘bilimle oyun oynamak’la suçladığında bu itham, bir çok kişiyi öfkeliendirmiştir. Ancak, bu tarih itibarıyla ve sonrasındaki gelişmelerle, davranışçıların yaklaşımı ile ilgili duyulan rahatsızlıklar, başta son dönem davranışçılarıyla, psikolojiyi yeniden özüne, zihnin çalışılması gerektiği görüşüne yeniden taşımıştır. 1967’de yazdığı *“Bilişsel Psikoloji”* kitabıyla Ulrich Neisser (1928-), psikoloji topluluğunu yeni bir psikolojiyle; bilişsel psikolojiyle tanıştırmayı başarmıştır. Böylelikle, en az davranışlar kadar insan zihninin ev-

rensel yapı ve süreçlerini anlamak ve işleyişini yöneten ilkeleri ortaya çıkarmak da, psikolojinin önemli resmi sorumluluklarından biri haline dönüşmüştür.

Günümüz bilişsel psikolojisinde ele alınan konular aslında, duyuşsal ve algısal süreçleri ele alan James, Wundt, Weber, Fechner, Helmholtz ve Ebbinghaus’un çalışmalarıyla 19. yüzyılın sonunda açığa kavuşmuştur. Hem nörobilimler hem de bilgisayar modelleri bugünkü bilişsel psikolojiye katkı yapan en önemli alanlardır. Ancak araştırmaların çoğu hala insan deneklerle yürütülen standart psikoloji deneylerini içermektedir ve bugün neredeyse bilişsel psikoloji ders kitaplarında yer alan tüm konuları, örneğin, William James’in 1890’da yazdığı *“Psikolojinin İlkeleri”* adlı kitapta bulmak olasıdır. İnsanı anlamaya yönelik bir ‘insan modeli’ oluşturma girişimiyle, bilişsel psikoloji, içsel ve dışsal uyarımlarla edinilen bilgiyi işleyen ve üzerinde hesaplamalar yapan zihinsel süreçlerimize odaklaşmaktadır. Bilişsel psikologlar, bu süreçler aracılığıyla bireyin kendini ve dış dünyayı zihinsel olarak nasıl temsil ettiğiyle ilgilenmektedir (Er, 2004).

Son 40-45 yıl içinde bilişsel psikoloji, kuram ve araştırma ile uygulamayı birleştirebilecek bir çizgiye oldukça yaklaşmıştır. Görgül yöntem ve tekniklerle insan zihnini keşfetmeye yönelik bilişsel psikoloji, başlangıçta kendisine karşı çıkan iki akım olan davranışçılık ve Gestalt psikolojisinin miraslarına da kısmen sahip çıkmıştır. Böylelikle davranışçıların deneysel yöntem ve paradigmasını, onların psikoloji içine dahil etmeye direnç gösterdikleri, dikkat, algı, bellek, yargılama ve sorun çözme gibi bilişsel süreçleri içeren zihinsel dünyanın keşfine bir araç olarak katarak, heyecan verici araştırmalara devam etmektedir (Er, 2004). Çağdaş psikoloji sosyal bilimlerin yanısıra, biyolojik yaklaşımlardaki gelişmeler ve psikolojiden

beklenen sağlık hizmeti sunma yönündeki taleplerle, bilişsel psikoloji ve onun klinik uygulamalarıyla ve davranışçılığı bugüne taşıyan öğrenme psikolojisi aracılığıyla, bilişsel bilimler ve sinir bilimler gibi, daha geniş konfederasyonların içine dahil olabilmektedir (Ayrıca Bkz., Er, 1995; 1998; 2004; Klein, Rozendal, Cosmides, 2002 Murray, 1995; Schönpluf, 1994; Searle, 1984).

Çağdaş Psikoloji(ler) Birliği: Zihin - Duygu - Davranış Birlikteliği

Değişen günümüz dünyasında yaşanan genel, özel ve sosyoekonomik sorunlar, doğal felaketler savaşlar, terör ve kazalar karşısında psikolojiye çok daha geniş alanlarda gereksinim duyulmaktadır. Uzmanlık düzeyinde meslek, uygulama ve araştırma alanı olarak çeşitlenen ve çoğalan psikolojiler, günümüz çağdaş dünyasının evrenle ve insanla ilgili temel paradigma ve yaklaşımlarına uygun atılımlarını sürdürmektedir. Bu atılımlarında, geçmişten günümüze değişen dünyada ne varsa, bu değişiklik psikolojiye dahil edilen konulara, insana bakışına, kullandığı teknolojiye araç ve gereçlerine de yansımıştır. Önümüzdeki yıllarda moleküler biyoloji, genetik ve tıp alanında yaşanacak olan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, kitle iletişim araçlarındaki hızlı yenilikler, psikolojinin insan doğası üzerine çalışan diğer disiplinlerle olan ilişkiye yine-yeniden yansıtacaktır. Yeni ilişkiler, hem psikolojinin kendi içinde hem de diğer alanlarla olan ilişkilerinde yeni sorunları, yeni bakış açıları, yeni meydan okuyuşları beraberinde kaçınılmaz olarak getirecektir.

Şimdi, insan beyninde karmaşık olaylar ve işlevler tanımlayan beyin araştırmaları, öğrenmenin biyokimyasal ayrıntıları, nöroanatomi, nöroloji ve genetikten gelen çalışmalarla, psikolojinin geleceğine ilişkin karamsar bir senaryo yazmayı deneyelim. Her davranışın genetik bir alın yazısı oldu-

ğu ve bu alın yazısının yalnızca genlerle oynanarak değiştirilebileceği yolundaki görüşler, nedenleri olduğu kadar, sonuçları da yalnızca beyinde ele alan ve beyinle açıklayan olası yaklaşımlar karşısında, psikolojinin geleceğini yordamayı deneyelim. Hemen “eğer bunlar olursa, psikolojinin de sonu olur” şeklinde bir düşünce akla gelebilir. Şimdi asıl soru, diğer bilimlerde olabilecek ve insan zihnini sınırlarını zorlayabilecek her türlü uç keşif ve görüşler karşısında bile, acaba bu kadar kötümser olmaya gerek olup olmadığıdır. Değişen koşullar doğal olarak, psikolojinin insana ilişkin yeni konularını laboratuara sokup incelemesi kadar, kendisinin de bilime yönelik etkinliklerinin sürekli test edilmesini gerekli kılacaktır. Böylesine bir sorgulama geçmişte hep olmuştur ve sonuçta psikoloji, giderek daha saygın ve çekici hale gelmiştir. Dolayısıyla geçmişte, içten ve dıştan doğan tüm güçlükler ve sürpriz gelişmeler, bilimsel psikolojinin lehine her zaman çevirebilmiş ve böylelikle psikoloji zengin bir mirasa sahip olabilmektedir. Psikolojinin “zeitgest”i haline dönmüş bu mirasta, “bilimsel bir kimlik olarak” kendinden emin, ne olduğunun ve olabileceğinin farkında olan, gerektiğinde çok katı ama her zaman esnek bir zihin anlayışı vardır. Diğer disiplinlerdeki gelişmeleri tehlike sinyalleri olarak algılamak yerine, yarına da bu zeitgest’le bakmak daha iyi olacaktır.

Psikolojinin kuruluşunun 125 yıl sonrasında bile, geniş ilgi alanına bağlı olarak ürettiği ve kullanıma sunduğu bilgileri, tek bir sistem veya bakış açısıyla bütünleştiremediği, bir kimlik bunalımı yaşadığı da düşünülebilir. Hatta, işe zihinle başlayan psikolojinin, geldiği son noktada ‘*kendi zihninin hala çok karışık olduğu*’ da söylenebilir. Diğer taraftan psikolojinin karışık zihnini, ne kadar çok çalıştığına ve ne kadar çok şeyle ilişki kurabildiğine yönelik bir gösterge olarak da yorum-

layabiliriz. Homojen bir psikolojinin olmadığı çok açıktır. Günümüzde psikoloji en sık tanımlanan şekliyle, “davranış ve davranışın altındaki zihinsel süreçleri incelen bilim dalıdır”. Biliş-duygu-davranış üçlüsünün karşılıklı konum, işlev ve işleyişini her düzeyde ele almak, psikolojinin resmi sorumluluğundadır. Tüm renklerinin birlikte yer aldığı çağdaş psikoloji, köklerinden gelen mirasla ve şimdilik 125 yıla sığdırdığı zengin araştırma deneyimleriyle, davranışı anlama olgusuna, beyinde, zihinde ve çevrede değişen olaylarla birlikte *bilişsel-beyinsel-duygusal ve devinimsel* olarak bakmakta ve kendisinin bilime yönelik etkinliklerini de bir davranış olarak ele alıp, anlamak ve açıklamaktadır. Aslında bu duruş ve bakışın çizdiği çağdaş portrede, psikolojinin çok farklı hatta bazen ilişkisiz gibi görünen hatlarının ve dağınık çizgilerinin birbirine nasıl ustaca bağlandığını görebilmek olasıdır.

Kaynaklar

- Bernstein, M.D. & Russo, N.F. (1974). The history of psychology revisited: Or, up with our foremothers. *American Psychologist*, 29, 130-134.
- Boring, E.G. (1959). A history of experimental psychology (2. ed.). New York: Wiley.
- Er, N. (1995). Bilişsel psikolojinin bilişsel bilimlerdeki yeri. *Türk Psikoloji Bülteni*, 3, 6-9.
- Er, N. (1998). Bilinç ve bilinçaltı kavramlarının kronolojisi: 17. yüzyıldan günümüze kadar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 1(1), 1-16.
- Er, N. (2004). Bilişsel psikoloji (s.623-627). *Felsefe Ansiklopedisi*, (2.cilt, Editör, Ahmet Cevizci). İstanbul: Etik Yayınlar.
- Hall, T.S. (1972). *Treatise of man: Rene Descartes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hermann, D.J., & Chaffin, R. (Eds.). (1988). *Memory in historical perspective: The literature before Ebbinghaus*. New York: Springer-Verlag.
- Klein, S.B., Rozendal, K., & Cosmides, L. (2002). A social-cognitive neuroscience analysis of the self. *Social Cognition*, 20, 105-135.
- Ian, N. (1998). *Human memory: An introduction to research, data, and theory*. London: Brooks/Cole Publishing Company
- Lowry, R. (1971). *The evolution psychological theory: 1650 to present*. Chicago: Adline, Atherton.
- Murray, D.J. (1995). *Gestalt psychology and cognitive revolution*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Samelson, F. (1981). Struggle for scientific authority: The perception of Watson's behaviorism, 1913-1920. *Journal of Behavioral Science*, 17, 399-425.
- Schönplflug, W. (1994). Professional training in psychological departments: A critical analyses. *News from EFPPA*, 8, 15-17.
- Schultz, D.P., & Schultz, S.E. (2002). *Modern psikoloji tarihi* (Çev., Yasemin Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Searle, J. (1984). *Minds, brains, and science*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Turner, R.S. (1977). Hermann von Helmholtz and the empiricist vision. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 13, 48-58.
- Viney, W. (1993). *A history of psychology: Ideas and context*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.
- Zusna, L. (1975). *Names in the history of psychology. A bibliographical sourcebook*. New York: Halsted Press.